

УДК 165.742"715":140(450)"19"(045)

Ю. С. Сабадаш,

доктор культурології, кандидат філософських наук, доцент
(Маріупольський державний гуманітарний університет)

КОНЦЕПЦІЯ РЕНЕСАНСУ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ЕУДЖЕНІО ГАРЕНА

У статті аналізуються дослідження Е. Гарена, присвячені культурі Відродження, наголошується на визначній ролі ідей гуманізму та стверджується, що найважливішою особливістю Ренесансу є взаємовплив та взаємопроникнення всіх сфер культури, тобто синтез найрізноманітніших галузей знання та мистецтва.

Еудженіо Гарен – один з найвидатніших дослідників спадщини італійського Відродження у ХХ столітті. Цей всевітньо відомий італійський учений є автором понад сорока книг, більшість з яких перекладені на європейські мови (загальна кількість його публікацій перевищує 1200). Його творчі інтереси досить різноманітні – це й середньовічна філософія й культурні процеси Ренесансу, ідеологія Просвітництва й розвиток історіографії, суспільна думка й філософські пошуки ХІХ і ХХ століть. Водночас провідна лінія його творчості – це історія італійської філософії від пізньої античності до теперішніх часів, які він розглядає в контексті розвитку загальноєвропейської культури. Це знайшло своє вираження у фундаментальному тритомному виданні "Історії італійської філософії" (1966) [1]. На жаль, на пострадянському просторі перекладів праць мислителя надто мало: можна назвати "Хроніку італійської філософії ХХ століття" (1966); "Проблеми італійського Відродження" (1986) та "Герметизм, магія, натурфілософія в європейській культурі ХІІІ-ХІХ ст.". Відсутні й праці, присвячені ґрунтовному аналізу його доробку. Саме це й обумовлює актуальність даного дослідження.

Відтак, джерельною базою нашої розвідки наразі виступають аутентичні праці Е. Гарена: "Історія італійської філософії" [1], "Італійський гуманізм" [2], "Культура Ренесансу" [3], "Проблеми італійського Відродження" [4], "Магія та астрологія за доби Відродження" [5].

Метою цього дослідження є осмислення напрацювань Е. Гарена про культуру Ренесансу.

Еудженіо Гарен (1909-2004) народився в м. Ріеті. Закінчив Флорентійський університет, з яким була пов'язана згодом його багаторічна педагогічна діяльність (з 1950 по 1975 рр. на посаді професора, історика середньовічної й ренесансної філософії). У наступні роки він читав лекції з філософії у Вищій нормальній школі м. Пізи.

Одна з головних наукових зацікавленостей Е. Гарена – культура італійського Відродження. Чудовий знавець найбагатших колекцій архівосховищ і бібліотек Італії, Е. Гарен зробив значний внесок у дослідження рукописної спадщини епохи Відродження й унікальних друкованих видань того часу. Важко переоцінити значення проведених ним пошуків і публікацій творів гуманістів, їхніх перекладів з латинської на італійську мову. Зокрема, Гарену належить заслуга першовідкриття й наукового видання в 1964 р. низки творів одного з найвидатніших діячів епохи Відродження Леона Баттіста Альберті (із циклу його байок і алегорій "Застільні бесіди").

Першою книгою Е. Гарена стала монографія про видатного філософа ХV століття Джованні Піко дела Мірандола (Giovanni Pico della Mirandola. Vita e dottrina, 1937). Ученим було підготовлено й перше наукове видання основних творів Піко з паралельним перекладом на італійську. Підсумком раннього етапу творчості Е. Гарена вважається його робота "Італійський гуманізм. Філософія й громадянське життя в епоху Відродження", що з'явилася спочатку в німецькому виданні (Берн, 1947), а потім, у 1952 році вже в італійському варіанті ("L'Umanesimo italiano. Filosofia e vita civile nel Rinascimento"). Ця книга багаторазово перевидавалася й одержала широке визнання.

Середина ХХ ст. період розквіту творчості вченого – одна за одною виходять у світ його найважливіші роботи з історії культури італійського Відродження. Насамперед, це збірники спеціальних досліджень, побудованих на вивченні нових або маловідомих архівних матеріалів – "Середні віки й Відродження" ("Medioevo e Rinascimento", 1954), "Філософська культура італійського Відродження" ("La cultura filosofica del Rinascimento", 1962), "Нова епоха. Дослідження з історії культури ХІІ-ХVІ ст." ("L'età nuova. Ricerche di storia della cultura dal XII al XVI secolo", 1960). У цих працях розкриваються характерні риси методу Гарена: широта висвітлення досліджуваних проблем культури в органічному зв'язку із загальною ідейною атмосферою епохи та увага до її історичної своєрідності. У 60-ті роки виходить друком низка науково-популярних видань Е. Гарена: "Наука й громадянське життя в епоху Відродження" ("Scienza e vita civile nel Rinascimento italiano", 1965), "Портрети гуманістів" ("Ritratti di umanisti", 1967), "Культура Відродження. Історичний аспект" ("La cultura del Rinascimento. Profilo storico", 1967). У них Гарен розкриває різні грані свого розуміння ренесансної культури. Зокрема, на прикладі творчості Леонардо да Вінчі він переосмислює порізнному розв'язувану в сучасній історіографії складну проблему зв'язку гуманізму зі сферою мистецтва й природознавства. У цей же період з'являються й інші відомі історико-культурні й

філософські роботи Е. Гарена – "Освіта в Європі в 1400-1600" ("L'educazione in Europa. 1400-1600", 1957), "Дослідження про платонізм у середньовіччі" ("Studio sul platonismo medievale", 1957), твір методологічного плану "Філософія як історичне пізнання" ("La filosofia come sapere storico", 1959), а також "Італійська філософія між 1800 й 1900 р." ("La filosofia italiana fra '800 e '900").

Проблемам інтелектуального життя Італії від періоду об'єднання країни до наших днів присвячені його книги "Італійська інтелігенція ХХ століття" ("Intellettuai italiani del XX secolo", 1974), "Італійська культура між 1800 й 1900 р." ("La cultura italiana tra '800 e '900", 1976). У 1970 році побачила світ його книга "Від Відродження до Освіти" ("Dal Rinascimento all'Illuminismo"), а в 1975 році – збірник "Відродження й революції" ("Rinascimento e rivoluzioni"). Осмислюючи масштаби й роль Відродження в його зв'язках з іншими найзначнішими явищами європейського суспільного життя й культури, учений робить помітний акцент на революціонізуючому значенні Ренесансу в історії європейського науково-мистецького прогресу. Ця концепція Е. Гарена одержує підтвердження й у серії його статей, що містять монографічні нариси про Альберті, Леонардо да Вінчі, Макиавеллі, та у вивченні таких важливих тем, як ідеальне місто в контексті Відродження, взаємодія візантійської та італійської культур в ХV ст. й ін. Якій би епосі не були присвячені праці Е. Гарена, їх відрізняє масштабний і комплексний підхід до дослідження історії культури. Він не обмежується розглядом ідейних процесів у їхньому саморозвитку, а завжди зв'язує їх із найрізноманітнішими сферами громадського життя, з рухом наукової думки, еволюцією мистецтва.

Е. Гарен вбачає в гуманізмі новий світогляд, що охоплює всю гаму функціонування культури й соціального життя: тобто, згідно з Е. Гареном, гуманізм – це не тільки нове вчення про людину, її місце в природі й суспільстві, не тільки нова етика, що відіграє провідну роль у сфері гуманітарних знань, але й новий науковий метод, що вплинув на розвиток природознавства. У книзі "Італійський гуманізм" він розглядає історію гуманізму впродовж трьох століть – від Петрарки до Кампанелли, – простежуючи його ідейні лінії у філології й риторичі, етиці й логіці, метафізиці й натурфілософії. "Якщо гуманізм дійсно був вірою в людину і її можливості, – пише Е. Гарен у висновку, – і усвідомленням її всеосяжної активності, то гуманістичному впливу варто було б приписати, як це зроблено нами, також і новий метод наукового дослідження, новий погляд на світ, нове ставлення до речей з метою підкорити їх собі й використовувати" [2: 257]. Гуманізм, таким чином, – новий світогляд, усвідомлення повноти величі людини, її здатності зрозуміти й повернути собі на благо все багатство й розмаїтість навколишньої природи, з якою людина зв'язана нерозривно – вона "вузол", осердя світу, творець свого земного буття. Світогляд, що висунув ідеал гармонії людини зі світом, що будив у ній енергію дослідника й творця, став зорею мислення нового часу. Саме в цьому бачить Е. Гарен історико-культурне значення ренесансного гуманізму. Породжений перехідною від феодалізму до капіталізму епохою, гуманістичний світогляд Відродження ніс у собі величезний революційний потенціал у боротьбі із середньовічною системою догматичного мислення, потенціал змстовної світськості й високого раціоналізму, що відкривають шлях науковому знанню.

У статті "Гуманізм і Відродження: зв'язок чи протилежність?" Е. Гарен, розглядаючи реальне значення цих термінів, дійшов висновку про схожість спрямованості позначуваних ними процесів. Гуманізм, що складається в галузі літератури й гуманітарних дисциплін, відзначений творчим збагненням принципів, форм і методів античної культури в ім'я утвердження винятковості людини й нової духовно-естетичної концепції, а Відродження в мистецтві й науці знаменувало вивчення природи в ім'я оволодіння її законами та вираження її краси і досконалості в художніх образах. Тому важко, принаймні в ХV ст., – зауважує Е. Гарен, – протиставляти торжествуючий гуманізм Відродженню, яке шойно зароджується, начебто перший був утвердженням людини через літературу, а друге – завоюванням через науку (і вираженням цього в мистецтві)" [3: 54]. Варто особливо підкреслити, що у творчості цього видатного вченого ХХ ст. ренесансна культура розуміється як цілісне явище, що розвивається протягом трьох століть, із загальним ідейним забарвленням, якого їй надавав гуманістичний світогляд.

У своїх роботах Гарен велику увагу приділяє питанню щодо впливу античної й середньовічної спадщини на формування ренесансної культури. У нього не викликає сумніву величезна роль античної – не тільки язичницької, але почасти й ранньохристиянської – спадщини в становленні Ренесансу. Більш важливим для Гарена-дослідника є питання, яким було ставлення до усього стародавнього в епоху Відродження, і як воно поєднувалося з оцінкою середньовічної культури. Звертання до античності, підкреслює Гарен, стало наслідком глибинних процесів у пізньосередньовічній культурі, коли намітилася безвихідь у розвитку схоластики ХІІ-ХІV ст. Виникла нагальна потреба у відновленні прямого зв'язку зі "справжньою античністю", не спотвореною середньовічним "варварством". При тому ця характерна тяга до давнини не мала на меті реставрацію стародавньої культури або сліпе її наслідування. Е. Гарен звертає особливу увагу на те, що в основі "широкого й загального відродження класики" лежало прагнення не до імітації, а до оновлення, до побудови нової культури. У древніх шукали відповіді на завдання, поставлені новою епохою. Звідси

критичне осмислення античності, вибірковий підхід до різноманітних напрямків її думки: у спадщині древніх бачили не стільки зразок для наслідування, скільки певний еталон культурного розвитку, на який належало рівнятися у створенні власної культури. Шлях до античності, як справедливо зауважує Гарен, вимагав критичного осмислення середньовіччя: "Не випадково повернення до древніх, відкриття їхньої досконалості досить швидко зв'язують із вивченням середньовіччя, що перестає бути суцільним мороком – його починають обговорювати, вивчати, аналізувати. Культура Відродження, щоб здійснитися, як така, потребувала оцінки попередніх до неї епох. Даючи визначення середньовіччю, вона вивчає його, виявляє обмеженість його способу розуміння й використання класиків" [4: 39].

Проблема ставлення до античної й середньовічної культур має принципове значення для розуміння особливостей та історичного місця самого феномена Відродження. У дослідженнях Гарена чітко виділені головні аспекти цієї проблеми: критика сучасної гуманістичної схоластики; висока оцінка античної мудрості – філософії й поезії, що допомагають знайти шлях до пізнання людини, її земного призначення; утвердження морального ідеалу, втіленого в обраній людиною діяльності або споглядальному житті.

Інтерес до гуманітарних дисциплін, осмислення їхньої виховної функції закономірно привели до широкого освоєння гуманістами античної культури, масштаби якого жодним чином не можуть порівнятися зі спробами середньовічної схоластики використати частину спадщини древніх, переосмисливши її в дусі християнської ортодоксії. Е. Гарен відстоює свою точку зору на те, що в ранньому гуманізмі виправдання античної мудрості не означало протиставлення її християнству, навпаки, виразним було прагнення до примирення його з язичницькою культурою.

Як показує Гарен, вибір морального ідеалу був зроблений уже в ранньому гуманізмі – не чернеца аскеза, не відхід від світу, а повнокровне життя в миру. Навіть усамітнення, до якого відчував схильність Петрарка, зауважує вчений, було далеким від середньовічної споглядальності, зосередження на любові до Бога, тому що було усамітненням заради іншої мети – знання, збагнення людського досвіду, відображеного в античній філософії й поезії. Загалом ідеал дії, життєвої активності людини в реальному світі рішуче протиставлений у ранньому гуманізмі ідеалові споглядання. Енергійна участь у громадянському, соціальному житті, де якраз духовна культура із властивими їй специфічними мовними засобами служить способом спілкування людей, розглядалася як поведінка, що відповідає справжньому достоїнству людини і дозволяє розкритися її обдаруванням. Тільки в суспільному житті, на переконання гуманістів, повною мірою проявляється природа людини – за натурою своєю "істоти соціальної". У цьому аспекті Гарен виділяє низку важливих ідей, які декларувалися гуманістами раннього Відродження. Культура – це надбання не однієї лише республіки вчених, вона охоплює все людське суспільство, стверджував Петрарка. Салютаті підкреслював практичне значення гуманітарних дисциплін, покликаних згуртувати людей і сприяти більш високому рівню духовного життя суспільства. У громадянськості характеру гуманістичної ідеології Гарен справедливо бачить одну з характерних рис визріваючої ренесансної культури.

Хотілося б особливо заголосити увагу на принциповому значенні такої узагальнюючої оцінки, яку висловив вчений щодо специфіки гуманізму. Громадянськість рис гуманізму початку й середини XV ст., як найважливіша його своєрідність, знаходить обґрунтування в дослідженнях Гарена, присвячених Леонардо Бруні, Джанноццо Манетті, Маттео Пальмієрі, Донато Аччайуолі та іншим флорентійським гуманістам. У їхніх етичних ученнях головним стає принцип загального добра, ним вимірюється чеснота, будь-яка людська діяльність, яку вінчає її слава, цінність знання, зміст культури. У Бруні Е. Гарен виділяє особливий інтерес до етико-політичних проблем, цитуючи характерне його висловлювання з передмови до зробленого ним перекладу "Поетики" Арістотеля: "Перше місце серед моральних учень, які формують і розвивають людське життя, займають вчення про державу й про управління нею, тому що вони спрямовані на благо всіх людей. І якщо приємно дарувати щастя хоча б одній людині, наскільки ж прекрасніше зробити щасливою всю державу!" [4: 68]. Політична наука має для Бруні практичний зміст, – підкреслює Е. Гарен, – найбільше його хвилює життя рідного міста, Флоренції, де він був канцлером багато років: її історії й державному устрою він присвятив значну частину своєї творчості. Так, на прикладі Бруні (до його поглядів Е. Гарен звертається в багатьох своїх працях) дослідник аналізує одну з важливих проблем культури італійського Відродження – проблему зв'язку гуманістичних ідей з дійсністю, із суспільно-політичною практикою будь-якого часу. Свідчення такого зв'язку він знаходить не тільки у Бруні, але й у творі Пальмієрі "Громадянське життя" та в діяльності Манетті, Аччайуолі й інших флорентійських гуманістів.

Аналіз етико-політичної концепції цивільного гуманізму – одного із провідних напрямків в італійському гуманізмі XV ст. – і її впливу на широкі соціальні верстви переконує в тім, що новостворюваній ренесансній ідеології були чужі елітарність і замкнутість, вона набула важливого суспільного звучання, тому що була перейнята жвавим інтересом до актуальних завдань сучасності.

Наприкінці XV ст., на погляд Е. Гарена, напрямок гуманістичної думки змінюється у бік більшого інтересу до релігії, відмови від громадянськості ідей в ім'я ідеалу споглядання. Учений пояснює цю зміну новою політичною ситуацією в Італії – "поступовим утвердженням єдиновладних правителів" [4: 110]. Людина, позбавлена політичної свободи, зауважує Гарен, шукає усамітнення, "свободи мудреця". Філософською основою переваги ідеалу споглядання перед ідеалом цивільної активності став неоплатонізм. Початок нових настроїв, пов'язаних з "кризою свободи", Е. Гарен знаходить у творчості Аламанно Рінуччіні, "прихильника громадянського життя", що в умовах відверто тиранічного правління Лоренцо Медічі у Флоренції 70-80-х рр. XV ст. "приходить до прославлення культури як притулку, як споглядання, як міркування про смерть й наближення смерті" [4: 113].

Проблему людини можна вважати центральною в італійському гуманізмі XV ст. Підхід до її вирішення був різним у Бруні й Валлі, у Манетті й Фічіно, у Піко й Альберті. Якщо Фічіно й Піко прагнули, хоча й з різних позицій, усіляко возвеличити людину у світобудові, то у вченні Альберті вона є вільним, сповненим сили й достоїнства творцем свого земного буття. Світогляд Альберті – одного з найвидатніших діячів Відродження – викликав незмінний інтерес Е. Гарена, якого захоплювала й складність філософських позицій Альберті, і багатство його образної мови, що дає підстави для різних, часом полярних тлумачень тексту гуманіста. Так, у роботі "Італійський гуманізм" Е. Гарен, спираючись переважно на аналіз діалогів "Про родину", доходить висновку про оптимістичне забарвлення світської етики Альберті: гуманіст вірить у людину-творця, у її звитягу – природну силу, що розкривається в мудрій і раціональній діяльності, успішно витримуючи протистояння з фортуною. "Характерний відродженський мотив "звитяга перемагає долю" сполучається у Альберті з оспівуванням людської праці, від якої залежить процвітання родини й держави" [4: 86]. Альберті сповідує ідеал активного громадянського життя: "людина народжується на користь інших людей" – така, на думку Е. Гарена, головна теза його етики.

У циклі нарисів про італійське мистецтво від Мазаччо до Мікеланджело дослідник розкриває особливості й значення творчості найвідоміших архітекторів, скульпторів, живописців епохи Відродження. Е. Гарен окреслює появу разом з епохою Відродження, здатного змінити художників-ремісників нового типу творця синтетичного мистецтва, "універсального художника", що формує свій неповторний світ, свій "космос", у який "включена людина" й у якому з особливою повнотою виражені ідеали гуманістичної культури. Його увагу привертають, насамперед, великі майстри, чия багатогранна діяльність "поєднує в собі все: науку, уявлення про світ, поезію, мораль, політику", – це такі гіганти, як Леонардо да Вінчі й Мікеланджело. Так, у кількох статтях про Леонардо Е. Гарен показує, як у творчості геніального мислителя, ученого й художника здійснюється синтез найрізноманітніших галузей знання й мистецтва, проявляється важлива особливість Ренесансу – гармонійний взаємовплив і органічне взаємопроникнення всіх сфер культури.

У творчості Леонардо Е. Гарен бачить інтегральний сплав науки, техніки, філософії, мистецтва. Він – гуманіст нової, негуманітарної користі, найлюдяніший художник, учений, який прагне знайти зміст усіх явищ життя. Своєрідність гуманістичної концепції Леонардо полягає в тому, що він розглядає людину як посередника між світом природи-майстрині й світом, створеним нею самою. Прагнучи відкинути "риторичні екзальтації навколо його імені і принизливу для генія критику" [4: 239], Е. Гарен розвінчує традиційний ореол таємничості, що оточував діяльність Леонардо-вченого, хоча й визнає, що в міфі про мага-чудодія, розказаному ще Вазарі, відобразилися деякі риси характеру Леонардо. Справжній Леонардо, на думку Е. Гарена, – супротивник як марних диспутів, так і чистої умоглядності, бо стверджує, що "ті науки марні й повні помилок, які не народжуються з досвіду матері всілякої вірогідності, і не закінчуються досвідом" [4: 239]. У цьому бачить Е. Гарен новаторство Леонардо, який утверджував новий метод науки.

У статті "Магія й астрологія в епоху Відродження" [5] Е. Гарен розкриває ще одну тенденцію в ренесансній культурі: на противагу теологізуючому баченню світу, його схематично-логічному сприйняттю епоха Відродження висунула інше уявлення про світ, засноване на визнанні єдності реальності, не тільки гармонічно впорядкованої, але й сповненої імпульсів різноманітних життєвих енергій. Жорстким логічним межам була протипоставлена рухлива гнучкість життя. Людина, її праця, що перетворить "земний град", мислилася як невичерпна можливість підкорити собі всі природні сили. Людина-мудрець виступає у Бруно, Кампанелли й інших натурфілософів Пізнього Відродження в ролі всемогутнього мага. У цьому розкрилося, на думку Е. Гарена, відчуття єдності буття й мислення, властиве ренесансному світорозумінню.

Отже, в концепції Ренесансу, яку обґрунтовує у своїх працях Е. Гарен, знайшли відображення основні принципи його загального підходу до дослідження духовних процесів: історизм, сприйняття культури певної епохи в її цілості й одночасно в різноманітті її проявів, прагнення виділити основну лінію ідейного розвитку й показати її значення в історичній перспективі.

Дослідження Е. Гарена належать до кращого, що створено зарубіжною історіографією Ренесансу XX ст.; знайомство з багатогранною, синтетичною картиною ренесансної культури, відтвореної

дослідником, допоможе збагатити й поглибити наші уявлення про неї; його праці безумовно, внесли величезний вклад у розкриття й вивчення епохи Відродження й відіграють важливу роль в сучасних культуротворчих процесах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Garin E. Storia della filosofia italiana / E. Garin. – Torino : Einaudi, 1966. – 256 p.
2. Garin E. Italian Humanism : Philosophy and Civic Life in the Renaissance / E. Garin ; [trans. P. Munz]. – Oxford : Blackwell, 1965. – 226 p.
3. Garin E. La cultura del Rinascimento : Profilo storico / E. Garin. – Roma ; Bari : Laterza, 1967. – 207 p.
4. Гарэн Э. Проблемы итальянского Возрождения : избранные работы / Э. Гарэн. – М. : Прогресс, 1986. – 392 с.
5. Гарэн Э. Магия и астрология в эпоху Возрождения / Э. Гарэн // Проблемы итальянского Возрождения : избранные работы. – М. : Прогресс, 1986. – С. 331–350.

Матеріал надійшов до редакції 05.11. 2010 р.

Sabadash Ю. С. Концепция Ренессанса в исследованиях Эудженіо Гарэна.

В статье анализируются исследования Э. Гарэна, посвященные культуре Возрождения, подчеркивается ключевая роль идей гуманизма и утверждается, что важнейшей особенностью Ренессанса является взаимовлияние и взаимопроникновение всех сфер культуры, то есть синтез разнообразнейших областей знания и искусства.

Sabadash J. S. Renaissance Conception in the Eugenio Garin's Research.

The article analyzes E. Garin's research devoted to the Renaissance culture, emphasizes the distinguished role of humanism ideas and states that the most important feature of the Renaissance is the interplay and interpenetration of all spheres of culture, i.e. the synthesis of various areas of knowledge and art.